

Nedarbo tragedija

DR. RAIMONDAS KUODIS
EKONOMIKOS ANALITIKAS

KODĖL, AUGANT EKONOMIKAI, TUO PAČIU METU DIDĖJA IR NEDARBAS? KAIP MATUOJAMAS NEDARBO LYGIS? KODĖL YRA KELI NEDARBO SITUACIJĄ RODANTYS RODIKLIAI? KURIS JŲ ATSPINDI TIKRĄJĄ PADĖTĮ DARBO RINKOJE? KURĮ LABIAUSIAI MĖGSTA POLITIKAI? KAIP SUMAŽINTI GRĖSINGAI DIDELĮ BEDARBIŲ SKAIČIŲ LIETUVOJE? APIE VISA TAI – ŠIAME STRAIPSNYJE.

Anot Statistikos departamento (SD), 2010 m. antrąjį ketvirtį Lietuvos ekonomika po ilgos pertraukos vėl pradėjo augti – bendrasis vidaus produktas (BVP), palyginti su 2009 m. antruoju ketvirčiu, padidėjo 1,3 proc., o palyginti su 2010 m. pirmuoju ketvirčiu – net 6,9 procento. Tačiau nedarbo lygis antrąjį ketvirtį taip pat padidėjo (18,3 proc.), palyginti su pirmuoju ketvirčiu (18,1 proc.).

Kaip taip gali būti – galėtų paklausti paprastas, logiškai mąstantis žmogus. Negi augančiai ekonomikai nereikia daugiau darbuotojų? Gal čia kokia nors klaida – ekonomika iš tikrųjų neauga, o gal bedarbių yra mažiau, nei teigiama?

Nebūtinai. Priežastis pamatysime toliau, bet iš pradžių aptarkime tai, kaip tas nedarbas matuojamas ir kokius kriterijus turi atitikti žmogus, kad būtų laikomas bedarbiu.

KAIP MATUOJAME NEDARBĄ

Nedarbo lygis išreiškiamas procentais. Tai reiškia, kad turime reikalingą su santykiu, t. y. trupmena, turinčia savo skaitiklį (tam tikras bedarbių skaičius) ir vardiklį (tam tikras darbingos mūsų visuomenės dalies dydį atspindintis matas).

Dabar konkrečiau. Lietuvoje naudojami du nedarbo rodikliai, kurių reikšmės gerokai skiriasi, ir tai klai-

dina visuomenę. Pavyzdžiui, Lietuvos darbo biržos (LDB) prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos (www.ldb.lt) duomenimis, nedarbo lygis birželio pabaigoje buvo 15,0 proc., o Statistikos departamentas, kaip minėjome, teigė, kad jis yra 18,3 procento.

Pagrindinės šio rodiklių skirtumo priežastys yra dvi. Pirma, LDB skaitiklyje naudoja biržoje registruotų bedarbių skaičių, o SD, atlikdamas gyventojų apklausą, išsiaiškina, kiek Lietuvos gyventojų neturi darbo ir jo aktyviai ieško. Antra, vardiklyje LDB naudoja darbingo amžiaus (15–64 metų) žmonių skaičių, o SD – darbo jėgos dydį.

Darbo jėga, kuri apibrėžiama kaip užimtųjų ir bedarbių suma, gerokai mažesnė nei darbingo amžiaus žmonių skaičius, todėl SD nedarbo rodiklis gerokai didesnis. Statistikai net-

gi naudoja atskirą rodiklį, vadinamą darbo jėgos aktyvumo lygiu, kuris apibrėžiamas kaip 15–64 metų amžiaus darbo jėgos ir to paties amžiaus gyventojų santykis. 2010 m. antrąjį ketvirtį jis buvo 69,6 proc., kitaip tariant, tik 7 iš 10 darbingo amžiaus žmonių priklausė darbo jėgai.

Darbo jėga gerokai mažesnė už darbingo amžiaus žmonių skaičių dėl dviejų priežasčių. Viena vertus, yra darbingo amžiaus žmonių, kurie nedirba ir nenori dirbti. Tai nemažai 15–18 metų jaunuolių, kurie dar moko; dalis studentų, norinčių visiškai atsidėti studijoms; turtingų ponų ar ponių antrosios pusės, kurios pačios pasirenka mėgautis laisvalaikiu, o ne

kas rytą drožti į darbą (namų šeimininkės (-ai)). Antra vertus, dalis darbingo amžiaus žmonių yra bedarbiai prieš savo valią, bet darbo aktyviai neieško, nes yra praradę viltį jį surasti. Prisiminkime, kad tiek LDB, tiek SD bedarbiais laiko žmones, kurie *aktyviai ieško darbo*.

Ką reiškia *aktyviai*? Anot statistikų naudojamos apibrėžties, tada, kai žmogus „per pastarąsias keturias savaites kreipėsi į valstybinę ar privačią darbo biržą, darbdavius, draugus, gimines, žiniasklaidą, laikė įdarbinimo testus ar dalyvavo įdarbinimo pokalbiuose, ieškojo patalpų, įrenginių savo verslui, bandė gauti verslo liudijimą, licenciją, kreditą ir per apibrėžtą laikotarpį (dvi savaites) gali pradėti dirbti“.

KURIS RODIKLIS ATSPINDI „TIKRAJĄ“ PADĖTĮ?

Skirtingi ne tik SD ir LDB nedarbo lygio rodiklių vardikliai. Skaitiklis, t. y. SD skelbiamas bedarbių skaičius ir

LDB skelbiamas registruotų bedarbių skaičius, skiriasi dėl nevienodų *bedarbio* sąvokos apibrėžčių, taip pat dėl to, kad ne visi bedarbiai, ieškodami darbo, kreipiasi į darbo biržą ir registruojasi joje. Antra vertus, dalis „bedarbių“, kurie registruojasi darbo biržoje, iš tikrųjų dirba (tarkim, šešėlinėje ekonomikoje, ir tą prisipažįsta anoniminę apklausą atliekantiems SD darbuotojams), bet nori būti „registruoti bedarbiai“ dėl įvairių socialinių lengvatų, kurias suteikia bedarbio statusas.

Prisiminkite pavasarį kilusį sąmyšį, kai politikai priminė Sveikatos draudimo įstatymo nustatytą prievolę mokėti privalomąją sveikatos

draudimo įmoką bedarbiams, neužsiregistravusiems darbo biržoje. Besiregistruojančiųjų staiga padaugėjo...

Dėl šių priežasčių nėra visiškai tikslaus rodiklio, kuris atspindėtų tikrąją padėtį darbo rinkoje. Tačiau kad ir kaip žiūrėsi, nedarbo lygis nuo krizės pradžios padidėjo dramatiškai – iš esmės patrigubėjo. Vakaruose 10 proc. nedarbas laikomas tragedija, o pas mus jis artėja prie 20 procentų.

Be abejonės, valdantieji politikai stengiasi akcentuoti mažesnę, darbo biržų skaičiuojamą nedarbo lygio rodiklį, nes jis mažesnis. Kadangi bedarbio pašalpos paprastai mokamos tik keliolika savaičių, nemažai bedarbių tiesiog nustoja registruotis darbo biržose ir iškrinta iš darbo jėgos – tampa viltį praradusiais bedarbiais. Be to, šiuo metu Lietuvos valdžia ėmėsi žingsnių, turinčių sumažinti registruotų bedarbių skaičių – pavyzdžiui, žmonės, turintys pievą ar kitų pasėlių, įregistruotų kaip žemės ūkio ar kaimo valda, nebepali oficialiai tapti bedarbiais. Esą toks žmogus turi pajamų iš žemės ir bedarbio pašal- ▶

pos, tad susijusių socialinių lengvatų nebegauna. Opozicija dėl suprantamų priežasčių dažniau mini didesnę iš dviejų rodiklių.

Tačiau, anot daugumos ekonomistų, tikrą nedarbo tragedijos mastą parodo trečias, oficialiai neskelbiamas rodiklis, kurį apskaičiuojame sudėdami „aktyvius“ bedarbius ir darbo paieškomis nusivylusius bedarbius. Pavyzdžiui, JAV oficialus nedarbo lygis šiuo metu yra kiek mažesnis nei 10 proc., o apimantis nusivylusius bedarbius – net apie 17 procentų.

O jei dar pridėsime žmones, kurie dirba tik kelias valandas per dieną, nors nori ir gali dirbti gerokai ilgiau? Pavyzdžiui, Lietuvoje pagal oficialią SD apibrėžtį prie „užimtųjų“ priskiriami

dami rasti darbo tėvynėje emigravo. Tada pamatytume šturpinantį vaizdą – darbo savo šalyje negali rasti kone kas ketvirtas darbingo amžiaus Lietuvos gyventojas. Toks nedarbo lygis Vakaruose buvo po Didžiosios depresijos XX a. 4 dešimtmety.

Kodėl taip atsitiko? Kad sau į tai atsakytume, iš pradžių turime suvokti, koks yra ryšys tarp ekonomikos augimo tempo ir nedarbo lygio.

EKONOMIKOS AUGIMAS IR NEDARBAS

Ekonomikos teorijoje ryšį tarp ekonomikos augimo tempo ir nedarbo lygio įprasta pavaizduoti pasitel-

Tik priminsiu, kad ekonomikos pyrago perskirstymo procese „vanduo dingsta“ dėl trijų priežasčių („skylių kibire“). Pirma, kuo daugiau apmokestiname darbuotojo ar verslininko pajamas, tuo mažiau jis turėtų stengtis dirbti. Antra „skylutė“ atsiranda dėl to, kad kainuoja pati mokesčių ir socialinės paramos bei draudimo administravimo sistema – turime mokėti atlyginimus mokesčių inspektoriams, socialinės apsaugos sistemos darbuotojams, įmonės turi samdyti mokesčių specialistus, turime gaišti laiką (laikas lygu pinigai) pildydami deklaracijas. Pagaliau tie, kurie gauna paramą, taip pat bus linkę mažiau stengtis ieškodami darbo – kam (daug) dirbti, jei valdžia tau duoda pinigų?

Ši, trečioji „skylė“ susijusi ir su šiame straipsnyje aptariama nedarbo problema. Jei valdžia bus labai dosni bedarbiams – mokės gana dideles bedarbių pašalpas ilgą ar neribotą laiką, ji gali pati paskatinti savanorišką nedarbą, t. y. žmonėms, ypač neišsilavinusiems, apsimokės geriau turėti daug laisvalaikio nei dirbti už, tarkim, minimalią algą.

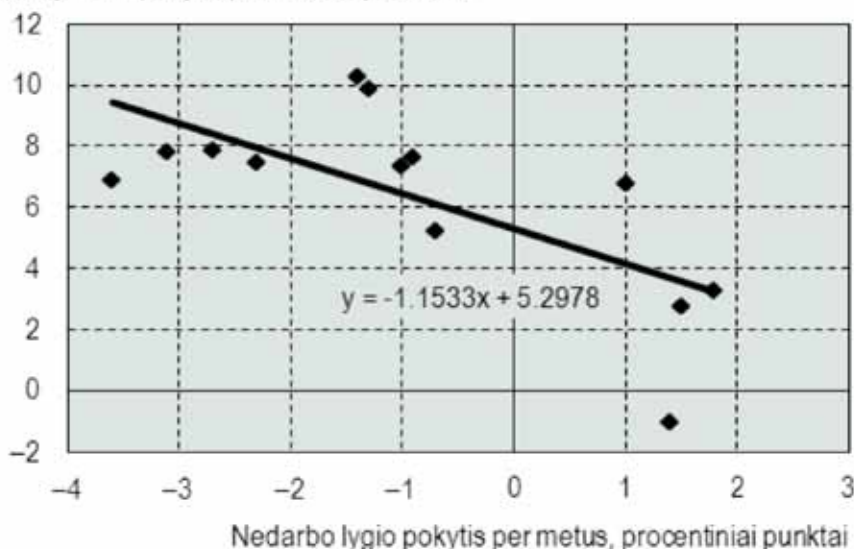
Bet grįžkime prie Okuno dėsnio. Tai empirinis sąryšis tarp nedarbo lygio ir ekonomikos augimo tempo. Grafike matome, kaip jis atrodo Lietuvos atveju.

Kaip ir dauguma sąryšių ekonomikoje, Okuno dėsnis yra apytikris sąryšis, o ne griežta taisyklė. Jis sako, kad nedarbo lygis linkęs mažėti, kai ekonomika auga greitai, ir didėti, kai ekonomika auga lėtai ar krinta, kaip buvo Lietuvoje dvejus pastaruosius metus. Regis, tai labai banali išvada, o tokiam „akivaizdžiam“ dalykui suvokti net nereikia būti ekonomistu!

Tačiau ne viskas taip paprasta. Šis dėsnis slepia daug svarbių išvalgų. Pavyzdžiui, jis leidžia atsakyti į klausimą, koku greičiu turi augti ekonomika, kad nedarbas pradėtų mažėti, kiek metų reikės laukti, kol nedarbas nukris iki prieš ūkio nuosmukį buvusio lygio, ir pan.

Grafikas rodo, kad Lietuvos ekonomika (bent jau istoriškai taip buvo) turi augti gana greitai (daugiau kaip 5 proc.), kad nedarbas nedidėtų (žiūrėkite, kur tiesė kerta vertikalią ašį). Jei ekonomika auga greičiau nei 5 proc.,

Realiojo BVP pokytis per metus, procentai

žmonės, kurie tiriamąją savaitę dirbo ne trumpiau nei valandą (!), ir tie, kurie nedirbo dėl prastovų. Todėl rodiklis, kuris apimtų viltį rasti darbą praradusius bedarbius ir prieš savo valią dirbančiuosius tik dalį darbo dienos, daug tiksliau parodytų tikrąjį žmoniškųjų išteklių švaistymo mastą visuomenėje. Neturėtų stebinti, kad daugumos šalių statistikos biurai vengia tokių rodiklių skelbti ir apie nedarbo mastą praneša remdamiesi kuriuo nors iš anksčiau minėtų dviejų rodiklių.

Dar daugiau – jei atviromis akimis žiūrėtume į Lietuvos darbo rinkos padėtį, priskaičiuotume tuos dešimtis tūkstančių tautiečių, kurie negalė-

kus vadinamąjį Okuno dėsnį. Arthuras Melvinas Okunas (1928–1980 m.) buvo garsus XX a. JAV ekonomistas, Jeilio universiteto profesorius, 1968–1969 m. buvęs prezidento Richardo M. Nixono Ekonomikos patarėjų tarybos pirmininkas. Be šio dėsnio, kurį tuojau aptarsime, jis garsus savo sukurtu „vargo indeksu“ (nedarbo lygio ir infliacijos suma) ir „kiauro kibiro“, kai visuomenėje vyksta perskirstymas iš turtingesnių ne tokiems turtingiems, metafora.

Apie šį „kibirą“ esu daugiau rašęs viename ankstesnių žurnalo VALSTYBĖ numerių („Kaip reformuoti mokesčių sistemą?“, 2008 m. lapkritis).

nedarbo lygis mažes, jei mažiau – dides. Štai čia ir glūdi atsakymas, kodėl tas pirmasis po ilgos pertraukos 1,3 proc. BVP augimas, kuriuo taip džiaugiasi Lietuvos valdantieji, nesumažino nedarbo lygio. Tiesiog tokio augimo negana! Kitaip tariant, ekonomika turi greitai bėgti į priekį, kad stovėtume vietoje nedarbo fronte. Kodėl taip yra?

Pirma priežastis – darbo našumo didėjimas, t. y. galimybė pagaminti tą patį prekių ar paslaugų kiekį su mažiau darbuotojų. Pavyzdžiui, tokios technologinės naujovės kaip radijo bangas skleidžiančios prekių pakuočių (*Radio-frequency Identification, RFID*), jei bus masiškai pritaikytos mažmeninės prekybos srityje, lems daugelio kasininkų (-ių) atleidimą, nes neberekės skenuoti prekių brūkšninių kodų. Todėl ekonomika turi paaugti, kad įdarbintų tuos at-

leistus kasininkus ir nedarbas nedidėtų. Žinoma, tai nereiškia, kad reikia kovoti su naujomis technologijomis – jos yra visuomenės materialinės ge-

rovės didėjimo šaltinis. Bet svarbu suvokti to kainą – trumpuoju laikotarpiu daug žmonių dėl to praranda savo darbo vietą ir turi surasti naują.

Antra, jei šalyje didėja žmonių skaičius, darbo rinka nuolat pasipildo jaunais darbingo amžiaus darbuoto-

jais. Šiuo atveju taip pat reikia ekonomikos augimo, kad nedarbas išliktų bent to paties lygio.

Lietuvos ekonominis augimas pas-

taruosius 15 metų iš esmės buvo paaiškinamas darbo našumo didėjimu, o ne kapitalo kiekio vienam gyventojui ar darbo jėgos didėjimu. O dėl darbo jėgos dydžio turėjome net priešingą procesą – emigracija laipsniškai mažino mūsų visuomenės dydį. ▶

Visas pasaulis vonios kambaryje!

REKLAMA

Todėl bendras principas toks: jei darbo jėga per metus padidėja x proc., o darbo našumas (t. y. gamyba vienam darbuotojui) per metus padidėja y proc., gamyba (BVP) per metus turi padidėti x proc. + y proc., kad nedarbo lygis išliktų pastovus. Lietuvoje per pastaruosius 15 metų darbo našumas augo gana greitai (apie 5 proc. per metus), štai kodėl nedarbą stabilizuojantis BVP augimo tempas istoriškai buvo toks didelis – daugiau kaip 5 procentai.

KAS TOLIAU?

Turbūt niekas nežino, kas bus su Lietuvos ekonomika po metų kitų. Ar mums pavyks pasiekti tokį ūkio augimą, kuris pradėtų reikšmingai mažinti nedarbą, daugiausia priklausys nuo užsienio rinkų malonės, nes vidaus ekonomikos skatinimas prasmingomis valdžios investicijomis, tarkim, pradendant masinę kiaurų daugiaabučių renovaciją, Lietuvoje iš esmės žlugo. Kodėl būtent viešųjų investicijų būdas veiksmingiausias skatinant ekonomiką, rašiau 2009 m. vasario žurnalo VALSTYBĖ numeryje („Kaip gaivinti ekonomikas ir kas gali sau tai leisti?“). Dauguma Vakarų šalių ar

Kinija viešosioms investicijoms skyrė didžiausią vietą ekonomikos skatinimo paketuose, bet Lietuva pasirinko kitą kelią, kurio padarinius dabar ir matome.

Lietuvos Vyriausybė taip pat daug skolinosi ir mėgino ekonomiką skatinti pirmiausia palaikydama nuo biudžeto priklausomų žmonių (viešojo sektoriaus darbuotojų, pensininkų ir pan.) perkamąją galią, bet nemažai šių pinigų išsigandusių biudžetininkų buvo tiesiog sutaupyta – nusėdo paskolų duoti nenorinčiuose bankuose ir taip jų skatinamasis poveikis baigėsi.

Tad valdžia, leisdama skęsti statybų sektoriui, reikšmingai padidino nedarbą. Nedarbo padidėjimas statybų sektoriuje paaiškina beveik pusę bendrojo nedarbo lygio padidėjimo per krizę. Pavyzdžiui, 2010 m. antrąjį ketvirtį, palyginti su 2009 m. antruoju ketvirčiu, užimtųjų gyventojų skaičius sumažėjo 94 tūkst., o 43 tūkst. jų buvo praradusieji darbą statybų sektoriuje (pramonėje tuo pat metu darbą prarado tik 27 tūkst. darbuotojų).

Net jei įvyktų didelis stebuklas ir pasaulio ekonomika vėl pradėtų greitai augti, Lietuvai reikės mažiausiai penkerių metų ar dar daugiau, kad nedarbo lygis sumažėtų iki prieš kri-

zę buvusių 5–6 procentų. Emigracija toliau „padės“ kovoti su nedarbo rodikliais, tik vargu ar norime tokios perspektyvos.

Sparčiam nedarbo mažėjimui, viena vertus, trukdys tai, kad įmonių vadovai norės įsitikinti, ar šis ūkio atsigavimas (kol kas dėl eksporto, o ne vidaus vartojimo, kuris toliau mažėja) tvarus. Vargu ar šiuo metu daug jų taip mano, kai nuolat girdime kalbas apie antrąją krizės bangą, kurią gali sukelti per ankstyvas biudžetinio ekonomikos skatinimo panaikinimas JAV, Europos Sąjungos šalyse ar klimato kaitos sukeltas maisto produktų brangimas.

Antra vertus, ciklinis nedarbo padidėjimas gali lemti nuolatinį ilgalaikio, struktūrinio nedarbo padidėjimą, kurį patyrė Europos Sąjungos šalys XX a. 9 ir 10 dešimtmečiais. Jei žmogus ilgą laiką neturi darbo, jo įsidarbavimo galimybės, pasibaigus ūkio nuosmukiui, gerokai mažesnės, nes potencialūs darbdaviai pradeda abejoti, ar to žmogaus kvalifikacija nesumažėjo, ar jo turimos žinios nepaseno greitai besikeičiančiame pasaulyje. Be to, dalis bedarbių pripranta prie gyvenimo iš pašalpų ir nustoja ieškoti darbo. Šių dalykų šiuo metu labiausiai ir bijo Vakarų šalių vyriausybės. ■

REKLAMA